

Н.І. Чудик-Білоусова*

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Забезпечення прав та свобод людини є складовою процесу реформування правової системи України, в тому числі забезпечення прав і свобод військовослужбовців, при проведенні реформування у військовій сфері шляхом організаційно-правових засад порядку проходження військової служби та чіткого визначення правового статусу військовослужбовця.

Розгляд теоретичних та практичних проблем визначення правового статусу військовослужбовців є одним із основних напрямків наукових досліджень та потребує інтегрованого поєднання знань багатьох галузей юридичної науки. Особливого значення ця правова категорія набуває тоді, коли має місце заподіяння шкоди військовому майну, так як матеріальна відповідальність військовослужбовців характеризується недосконалістю чинного законодавства, що, в свою чергу, створює труднощі у визначенні суб'єкта вчинення правопорушення. Тому основною метою цієї статті є визначення правового статусу суб'єкта заподіяння шкоди військовому майну. На сьогодні зазначені проблеми розглядалися лише частково у роботах радянських вчених-юристів, зокрема М.В. Артамонова, З.О. Ашитова, Д.М. Бахраха, В.А. Дозорцева, М.І. Кузнецова, О.Є. Луньова, В.Г. Малова, М.І. Павлова, К.І. Солнцева, В.К. Чхвідзе, російських вчених-юристів К.С. Лиховидова, Ю.І. Мигачова, С.В. Тихомирова, українських вчених: В.С. Венедиктова, М.В. Белоконєва, О.В. Кузніченко, М.В. Макухіної, А.Ф. Моти, В.А. Плева, С.Д. Русу, М.М. Сенька, М.І. Хавронюка, В.В. Чумака, В.О. Шамрая та ін.

У галузевих юридичних науках "проблема індивідуального суб'єкта права є достатньо розробленою"¹, що не можна сказати про військове законодавство України. Тому щодо цього справедливим і беззаперечним є зауваження М.В. Артамонова, зроблене ним більше двадцяти років тому, що "чинне законодавство, яке визначає правовий статус військовослужбовців, характеризується незначною кількістю законів, множинністю підзаконних актів, низьким ступенем кодифікованості, наявністю прогалин, неузгодженістю і застарілими положеннями"².

Чітке встановлення правового статусу військовослужбовця часто носить принциповий характер, на що слушно звертає увагу Д.М. Бахрах, так як від "специфіки правового статусу суб'єкта відповідальності залежить процедура застосування заходів примусу відповідно до нормативно-правових актів"³.

Правовий статус військовослужбовців на даний час диференціюється в залежності від "приналежності до тієї чи іншої категорії військовослужбовців, від виду збройних сил і родів військ, від займаної посади, військового звання та інших факторів"⁴.

Законодавством України визначено, що військовослужбовці, військовозобов'язані є учасниками суспільних відносин у військових формуваннях — стабільних збройних

© Чудик-Білоусова Н.І., 2005

* старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций. В 2-х томах. – Свердловск, 1972. – Т. 2. Основные вопросы общей теории социалистического права. – С. 83.

² Артамонов Н. В. Правовой статус военнослужащих в СССР // Советское государство и право. – 1983. – № 5. – С. 24-30.

³ Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР: Учебное пособие. – Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1989. – С. 123.

⁴ Артамонов Н.В., Орлов Г.В. Проблемы правового статуса военнослужащих в СССР // Советское государство и право. – 1990. – № 11. – С. 47-51.

групуваннях⁵, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, її суверенітету, державної незалежності та національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканості у випадку збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій⁶. Військовослужбовцями також слід вважати громадян України, які проходять військову службу у військових судах України та військових прокуратурах, в тому числі як військових посадових осіб, так і військовослужбовців строкової військової служби⁷. Також законодавство України з однієї сторони не містить вичерпного переліку військових формувань⁸, хоча в Положенні про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі 1995 року зазначає, що його дія поширюється на військовослужбовців Збройних сил України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, Управління державної охорони України та інших військових формувань, Державну прикордонну службу, яка є правоохоронною структурою, але її основу складають військовослужбовці⁹.

Тому, насамперед, при визначенні статусу військовослужбовця на момент вчинення правопорушення слід визначитися з тим, чи вступив він у військово-службові правовідносини. Підставою для вступу у ці правовідносини є факт призову (вступу) на військову службу, що наділяє особу відповідними правами та обов'язками, в тому числі з охорони та збереження військового майна.

За загальним правилом особи, які вперше призиваються на військову службу стають суб'єктами військових правовідносин з початку перебування на військовій службі, а військовозобов'язані — з часу видання розпорядження Міністра оборони або рішення Президента України про початок проходження військових зборів чи введення надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації та прибуття на збори (ч. 5, 7 ст. 29 Закону України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу")¹⁰. Призов на дійсну військову службу, шляхом вступу на навчання до військового навчального закладу відповідного військового формування або шляхом вступу на військову службу за контрактом до військових формувань. Крім того у літературі наводиться перелік категорій громадян України, які є військовослужбовцями, що дозволяє виділити строкову військову службу, військову службу за контрактом; кадрову військову службу; військову службу (навчання) за контрактом курсантів, слухачів¹¹. Крім того, слід погодитися з М.І. Хавронюком у тому, що суб'єктом вчинення правопорушення можуть бути також ті військовослужбовці, які проходять військову службу у „військових прокуратурах, військових судах, військових комісаріатах, військовослужбовці адміністративного та професорсько-викладацького складу навчальних закладів, військовослужбовці, які відкомандировані до органів виконавчої влади, на підприємства і в

⁵ Про військові формування України: постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. // ВВР. – 1991. – № 38. – Ст. 506; Про тлумачення Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні": постанова Верховної Ради України від 24.12.1993 р. // ВВР. – 1994. – № 15. – Ст. 88.

⁶ Про внесення змін до Закону України "Про оборону України": Закон України від 05.10.2000 р. // ВВР. – 2000. – № 49. – Ст. 420.

⁷ Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. // ВВР. – 1991. – № 53. – Ст. 793; 1993. – № 22. – Ст. 229, № 50. – Ст. 474; Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. // ОВУ. – 2002. – № 10. – Ст. 441.

⁸ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. в редакції Закону України від 18.06.1999 р. // ВВР. – 1999. – № 33. – Ст. 270.

⁹ Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, затверджене постановою Верховної Ради України від 23.06.1995 р. // ВВР. – 1995. – № 25. – Ст. 193.

¹⁰ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. в редакції Закону України від 18.06.1999 р. // ВВР. – 1999. – № 33. – Ст. 270.

¹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 977.

організації та виконують роботу в інтересах оборони держави та її безпеки, військовослужбовці, які відповідно до законів України на час виконання певних завдань працюють на штатних посадах в інших організаціях¹². Врахування специфіки проходження військової служби має суттєве значення, в тому числі для встановлення факту заподіяння шкоди військовому майну.

Не можна вважати військовослужбовцями осіб, які відповідно до чинного законодавства проходять альтернативну (невійськову) службу¹³. З'ясовуючи правовий статус військовослужбовців відзначимо, що коло прав і обов'язків військовослужбовців України закріплено військовими статутами Збройних сил України¹⁴, законодавчими та підзаконними нормативними актами¹⁵, в тому числі і умовами укладеного контракту.

Військовослужбовець несе обов'язки військової служби з моменту призову (вступу) на військову службу, а військовозобов'язаний — з початку проходження військових зборів, тому необхідним є визначення моменту початку проходження військової служби, яким вважається: день прибуття до військового комісаріату для відправлення у військову частину — для призовників і офіцерів, призваних із запасу; день зарахування до списків особового складу військової частини (військового закладу, установи тощо) — для військовозобов'язаних та жінок, які вступають на військову службу за контрактом; день призначення на посаду курсанта (слухача) вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу — для громадян, які добровільно вступають на військову службу; день призначення на посаду — для громадян, які прийняті на військову службу до Служби безпеки України.

На наш погляд, до 1999 року справедливо заслуговував на увагу і правовий статус ліцеїстів військових ліцеїв, так як законодавство визначало початок навчання як початок проходження військової служби всупереч Конвенції про права дитини, ратифікованої Верховною Радою України в 1991 році. Наданий час вони не можуть бути визнані військовослужбовцями, так як не досягли встановленого віку та у період навчання здобувають середню освіту та здійснюють лише підготовку до вступу у військові вищі навчальні заклади.

Звертає на себе увагу та обставина, що деякі норми військового законодавства щодо правового статусу курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи, нерідко суперечать чинному законодавству, в тому числі і військовим статутам. Так, наприклад, курсантами (слухачами) військових навчальних закладів відповідно до Закону України від 25 березня 1992 року "Про загальний військовий обов'язок і військову службу"¹⁶ вважалися особи, які: проходять строкову військову службу в період навчання у військово-навчальному закладі; наділені правами та обов'язками військовослужбовців, відповідно до статутів Збройних сил України (ч. 1, 2 ст. 26), слухачами вищих військових навчальних закладів або вищих навчальних закладів з військовими навчальними підрозділами є військовослужбовці, яким присвоєно військове звання "прапорщик"

¹² Там само. - С. 980.

¹³ Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. у редакції Закону України від 18.02.1999 р. // ВВР. - 1999. - № 15. - Ст. 86; Перелік релігійних організацій, врівнення яких не допускає користування зброєю, затв. постановою Кабінету Міністрів України № 2006 від 10.11.1999 р. // ОВУ. - 1999. - № 45. - Ст. 2240.

¹⁴ Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затв. Законом України від 24.03.1999 р. // ВВР. - 1999. - № 22-23. - Ст. 197; Статут внутрішньої служби Збройних сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 р. // ВВР. - 1999. - № 22-23. - Ст. 194; Статут гарнізонної та вартової служб Збройних сил України, затверджений Законом України від 24.03.1999 р. // ВВР. - 1999. - № 22-23. - Ст. 196.

¹⁵ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. // ВВР. - 1992. - № 15. - Ст. 190; Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 р. № 1053 // Офіційний вісник України. - 2001. - № 46. - Ст. 2039.

¹⁶ Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. // ВВР. - 1992. - № 27. - Ст. 385, № 36. - Ст. 527; 1993. - № 44. - Ст. 418, 419, № 49. - Ст. 457; 1994. - № 45. - Ст. 404; 1995. - № 1. - Ст. 4, № 38. - Ст. 284; 1996. - № 26. - Ст. 108; 1997. - № 29. - Ст. 193 та ін.

чи “мічман”, які зберігаються за ними в період навчання у даному навчальному закладі та наділені військовою правосуб'єктністю у повному обсязі.

Фактично курсанти (слухачі) є категорією військовослужбовців, які вступили на навчання у військовий навчальний заклад, тому початком перебування на військовій службі є день зарахування до цього навчального закладу. Проте залишається невизначеною позиція законодавця щодо встановлення віку, адже вік, з якого особа може вступати до військового вузу, раніше складав 17-20 років, у тому числі й тих, що досяг 17-річного віку в рік зарахування до навчального закладу, а військовослужбовцям строкової служби і військовозобов'язаним з 18 до 23 років. Тому курсантами (слухачами) військових навчальних закладів слід вважати осіб, зарахованих до вищого військово-навчального закладу чи вищого навчального закладу, який має військовий навчальний підрозділ; уклали контракт про проходження підготовки на посади осіб офіцерського складу (до 18 років — проходять строкову військову службу в період навчання) та виконують обов'язки військової служби.

Також немає чіткої правової регламентації і у визначенні правового статусу військовозобов'язаних (громадян, які звільнені з військової служби, а також від призову на строкову військову службу та перебувають в запасі), Військове законодавство зокрема зазначає, що їх права і обов'язки визначаються умовами військової служби¹⁷, хоча відповідно до ст.ст. 410—413 Кримінального кодексу України вони можуть бути визнані суб'єктами вчинення злочину¹⁸.

Для визнання особи військовозобов'язаним, тобто таким, що на цей момент виконує обов'язки військової служби та перебуває на військових зборах необхідно є наявність таких умов: перебування особи у запасі; розпорядження Міністра оборони України про проведення військових навчальних зборів (рішення Президента України про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану чи оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації); Указ Президента України про призов на військову службу при загальній чи частковій мобілізації або введенні надзвичайного стану; строк проведення військових зборів. Крім цих умов, на наш погляд, необхідним є встановлення того факту, який звільняє особу від проходження військових зборів¹⁹.

Заслуговує на увагу питання про початок і закінчення проходження військових зборів. Так, початком перебування на військових зборах, слід вважати день від'їзду до місця проведення військових зборів, а закінченням військових зборів — день, коли вони офіційно припинилися.

Відповідно до чинного законодавства не можуть вважатися військовозобов'язаними, особи, які досягли граничного віку перебування у запасі, зняті з військового обліку та переведені у відставку на підставі висновку про непридатність до військової служби²⁰.

Також слід зазначити, що вони не можуть вважатися такими, що виконують обов'язки військової служби військовослужбовці — жінки, які відповідно до встановлених документів перебувають у відпустці по вагітності і пологах чи у відпустці по догляду за дитиною.

Визначаючи підстави припинення військових правовідносин, необхідно зупинитися на закінченні перебування на військовій службі, яке має істотне значення для визначення суб'єкта правопорушення. Слід мати на увазі, що закінченням перебування на військовій службі вважається день, з якого військовослужбовець відповідно до наказу командира (начальника) по військовій частині (вищому військовому навчальному закладу, установі, тощо) виключений зі списків особового складу²¹.

¹⁷ Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу”: Закон України від 18.06.1999 р. // ВВР. – 1999. – № 33. – Ст. 270.

¹⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ВВР. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

¹⁹ Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу”: Закон України від 18 червня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 33. – Ст. 270.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

Однак, у юридичній літературі висловлювалася думка про те, що закінченням військової служби слід вважати момент отримання військовослужбовцем на руки документів від військової частини про його звільнення у запас²². До 18 травня 1999 року військове законодавство видачу зазначених документів про звільнення зараховувало до компетенції військових комісаріатів. Тому, з огляду на це, фактично, закінченням військової служби вважався день, коли військовослужбовець отримав припис для постановки на облік у військовому комісаріаті на підставі наказу командира (начальника) військової частини про виключення особи зі списків особового складу військової частини у зв'язку із: звільненням із військової служби за власним бажанням, звільненням із військової служби за станом здоров'я, звільненням із військової служби за сімейними обставинами та з інших поважних причин, звільненням за вислугою років, досягненням граничного віку перебування на військовій службі, вступом у закону силу обвинувального вироку суду, у зв'язку із скороченням штатів або з організаційними заходами у разі неможливості використання на службі, після закінчення строку контракту або у зв'язку із його розірванням, вступом у силу Указу Президента України щодо звільнення у запас військовослужбовців строкової служби.

З наведеного можна зробити висновок про те, що для закінчення перебування на військовій службі необхідною є тільки підстава звільнення з військової служби, зазначена у наказі командира (начальника) військової частини про виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини. Вона свідчить про припинення виконання обов'язків військової служби. Крім цього, підставами, які свідчать про припинення виконання обов'язків військової служби можуть бути: смерть військовослужбовця незалежно від того, чи перебував він при виконанні обов'язків військової служби; визнання військовослужбовця безвісно відсутнім чи оголошення його померлим. Тому закінченням перебування на військовій службі (військових зборах) слід вважати день, коли військовослужбовець (військовозобов'язаний) припинив виконання обов'язків військової служби у зв'язку із звільненням з військової служби (військових зборів), відрахуванням з вищого військового навчального закладу за станом здоров'я відповідно до наказу командира (начальника) військової частини про виключення його із списків особового складу військової частини.

Тому необхідним є закріплення понять, які впливають на визначення суб'єкта військового майнового правопорушення, зокрема: "військовослужбовець", "військовозобов'язаний".

Військовослужбовцями слід вважати наділеного відповідно до посади правами та обов'язками щодо охорони військового майна громадянина України: осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців строкової військової служби та військової служби за контрактом Збройних сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства, осіб, які проходять кадрову військову службу, жінок-військовослужбовців, курсантів та слухачів військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи та реалізують програми з підготовки на посади осіб офіцерського складу, що заподіяли шкоду військовому майну при виконанні військових обов'язків у період проходження військової служби чи навчання у вищому військовому навчальному закладі чи військовому підрозділі вищого навчального закладу, що реалізує програму з підготовки фахівців, а також військовозобов'язаних, якими є особи, які, перебуваючи у запасі, відповідно до чинного законодавства проходить військові навчальні та перевірочні збори. Запропоноване визначення міститься в проекті Закону України "Про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну

²² Командиру о военно-уголовном законодательстве. / Под общей ред. А.Г. Горного. – М.: Воениздат, 1983. – С. 14.

державі”²³, який зареєстрований у Верховній Раді України. На зазначений законопроект 11 березня 2005 року подано висновок Головного науково—експертного управління Верховної Ради України²⁴, у якому зазначена пропозиція піддається критиці. Так, зокрема зазначається, що введення нового поняття “військовослужбовець”, “військовозобов’язаний” є недоцільним у зв’язку з наявністю даного поняття у ст. 5 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” та п. 4, ст. 1 Закону України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу”. Дані визначення не можуть бути визначеннями універсальними та на наш погляд насамперед в загальному характеризують статус військовослужбовців. Так, в Законі “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” перераховано військові формування України та категорії військовослужбовців, а в Законі України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” військовослужбовцями визначено осіб, які проходять військову службу, а військовозобов’язаними — осіб, які перебувають у запасі. Крім того, у висновку зазначається, що нова дефініція буде створювати “колізію з іншими законодавчими актами”. Хочеться зауважити, що наявність визначення поняття “військовослужбовець”, “військовозобов’язаний» в контексті проекту Закону України “Про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі” є обґрунтованою та закономірною, оскільки дозволяє розширено тлумачити поняття суб’єкта військового майнового правопорушення, що в свою чергу виключає в подальшому необґрунтованість та незаконність притягнення особи до матеріальної відповідальності у випадку заподіяння шкоди.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 9 від 25 квітня 2005 року)*

²³ Про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі: проект Закону України, внесений на розгляд Верховної Ради України (Олуйко В., Чикал А.) // Верховна Рада Україна. Сектор реєстрації законопроектів. Зареєстрований 11.03.2005 р. № 7176.

²⁴ <http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=23830&pf35401=69628>.